

II. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

УДК 502.58 : 630.64(477)

І.Я. АНТОНЕНКО, А.І. КАРПУК

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

РОЗВИТОК ЛІСОРЕСУРСНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ФІНАНСОВО ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Економіка України на сучасному етапі перебуває під впливом вкрай негативних факторів, що виникли внаслідок світової фінансової кризи, залежності економіки від зовнішнього ринку, його цінової кон'юнктури, технологічного відставання, сировинної структури національного виробництва, відпливу капіталу з країни. Це спричинило скорочення промислового виробництва, зміну структури внутрішнього попиту, накопичення запасів нереалізованої продукції різних галузей економіки, втрати доходів держави, корпоративних структур і населення та відповідно невиконання планових надходжень до бюджету, що стало загрозою невиконання функціональних зобов'язань держави. У результаті скорочення виробництва надто ускладнилася інфраструктурна сфера, стримується науково-технічний прогрес, знижується рівень упровадження інновацій та якості інфраструктурного забезпечення, а також зменшуються обсяги диверсифікації товарної структури експорту, уповільнюються євроінтеграційні процеси, створюються несприятливі зовнішньоекономічні умови функціонування національного господарства.

Фінансово-економічна криза в країні певною мірою негативно позначилася і на стані лісогосподарської сфери, про що свідчать темпи падіння макроекономічних показників галузі (табл. 1). Наприклад, при збільшенні обсягів реалізованої продукції лісогосподарського призначення з 1,9 (2005 р.) до 3,1 млрд. грн. (2008 р.) темпи зростання цих показників знизилися з 125 до 111%, а порівняно з 2007 р. – із 118 до 111%, або на 7 процентних пунктів.

Структурні зміни відбуваються в сфері лісогосподарської діяльності. При збільшенні коштів на ведення лісового господарства з 931 (2005 р.) до 1,47 млрд. грн. (2008 р.) темпи їх зростання знизилися з 124 до 110%, порівняно з 2007 р. – відповідно з 125 до 110%, тобто на 15 процентних пунктів. Зменшилися також темпи зростання валового прибутку від лісогосподарської діяльності – відповідно з 118 до 110%, або на 8 процентних пунктів.

**Макроекономічні показники розвитку лісового господарства України,
2005–2008 рр.***

Показник	2005	2006	2007	2008	2008, до 2005, %
Обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	1933	2333	2755	3068	159
Темпи зростання до попереднього року, %	125	123	118	111	-
Кошти на ведення лісового господарства, млн. грн.	931	1069	1337	1469	158
Темпи зростання до попереднього року, %	124	125	125	110	-
Валовий прибуток, млн. грн.	509	587	691	762	150
Темпи зростання до попереднього року, %	115	115	118	110	-
Внески до зведеного бюджету, млн. грн.	-	363,4	509,3	592,1	163
Темпи зростання до попереднього року, %	-	125	140	116	-
Внески коштів до державного бюджету, млн. грн.	-	233,8	326,6	394,3	169
Темпи зростання до попереднього року, %	-	135	140	121	-
Збір за спеціальне використання лісових ресурсів, млн. грн.	80	83,8	146,3	154,4	193
Темпи зростання до попереднього року, %	120	122	178	106	-

*Джерело: розраховано за даними Держкомлісгоспу України.

Уповільнилися також темпи зростання надходжень коштів від лісгосподарської діяльності до бюджетів різного рівня. Зокрема, при їх збільшенні з 363,4 (2006 р.) до 592,1 млн. грн. (2008 р.) або на 63%, темпи їх зростання за вказаний період знизилися з 125 до 116%, а порівняно з 2007 р. – з 140 до 116%, або на 24 процентних пункти. Суттєво скоротилися темпи зростання збору за спеціальне використання лісових ресурсів. Так, при збільшенні збору за ці ресурси з 80 (2005 р.) до 154,4 млн. грн. (2008 р.), або на 93%, темпи їх зростання зменшилися з 120 до 106%, а порівняно з 2007 р. – відповідно з 178 до 106%, або на 72 процентних пункти. Таке зниження темпів збору за використання лісових ресурсів є наслідком передусім зменшення попиту на ці ресурси як на місцевому, так і світовому ринках.

На обсяги рубок лісу та відтворення лісових ресурсів кризова ситуація суттєво не вплинула. Згідно з даними Державної статистики України, загальні обсяги рубок у лісах збільшилися з 17,1 (2005 р.) до 17,7 млн. м³ (2008 р.), або на 4%, хоча їх темпи зростання порівняно з 2007 р. знизилися з 107 до 93%, або на 14 процентних пунктів (табл. 2). Низькою виявилася ефективність аукціонного продажу ресурсів лісу.

Позитивним фактором, обумовленим кризою, можна вважати зниження інтенсивності лісокористування. Частка використання річного приросту лісових насаджень усіма видами рубок становить приблизно 46–54% при нормі 90–95%, а загального запасу – тільки 0,8% при науково обґрунтованому нормативі – 2%. Вказане є свідченням невиснажливості лісокористування та накопичення лісоресурсного потенціалу.

**Динаміка основних показників використання та відтворення лісів
України, 2005–2008 рр.***

Показник	2005	2006	2007	2008	2008, до 2005, %
Заготівля деревини, всього, млн. м ³	17,1	17,6	19,0	17,7	104
Темпи зростання до попереднього року, %	99	104	107	93	-
У тому числі рубки головного користування	6,9	7,3	7,6	7,5	109
Темпи зростання до попереднього року	99	106	104	99	-
Рубки, пов'язані з веденням лісового господарства	10,2	10,3	11,4	10,2	100
Темпи зростання до попереднього року	101	101	111	89	-
Відтворення лісів, тис. га	58,6	66,7	73,6	80,2	137
Темпи зростання до попереднього року, %	109	114	110	109	-
У тому числі в ярах, балках та інших неугіддях	15,0	19,0	24,5	26,9	179
Темпи зростання до попереднього року	125	127	129	109	-
Створення полезахисних лісосмуг, тис. га	0,07	0,03	0,01	-	-
Темпи зростання до попереднього року, %	70	43	30	-	-

*Джерело: розраховано за даними державної статистики України.

Щорічні заходи щодо поліпшення якісного складу лісів та їх оздоровлення (рубки догляду, санітарні, лісовідновні, реконструктивні та інші) здійснюються на площі близько 320 тис. га, у т.ч. лісівничі догляди за молодняками – на 42 тис. га. Утім, обсяги лісокористування, пов'язані з веденням лісового господарства, знизилися з 11,4 (2007 р.) до 10,2 млн. м³ (2008 р.), або на 10,5%. Фактична заготівля рубок головного користування залишається на рівні 6,9–7,6 млн. м³, хоча 2009 р. унаслідок зниження попиту на ресурси деревини очікується зменшення обсягів цього виду рубок лісу.

Відтворення лісу, незважаючи на кризову ситуацію, зберігає стійку тенденцію до збільшення їх обсягів, залишаються більш-менш стабільними і тенденції зростання обсягів цього надто важливого заходу лісогосподарського виробництва. Загальні обсяги відновлення лісу, зокрема, збільшилися з 58,6 (2005 р.) до 80,2 тис. га (2008 р.), або на 37%, що в 1,8 раза перевищує площу зрубів. Обсяги посадки і посіву лісу 2008 р. проти 2007 р. збільшилися на 6,6 тис. га. Це пов'язано передусім з тим, що ці заходи здійснено, як і в попередні періоди, у першій половині року (квітень–травень), коли криза в галузі ще не проявилася. Завдяки ініціативі керівництва Держкомлісгоспу та вжитим заходам підприємств галузі очікується, що запропоновані обсяги посадки і посіву лісу 2009 р. будуть виконані. Слід наголосити, що в цьому році лісові культури створені на значних площах без фінансування з державного і місцевого бюджетів, а на громадських засадах. Загалом заходи щодо

відтворення лісів, згідно з Генеральним планом розвитку лісового господарства на 2009 р., передбачається виконати на площі 80 тис. га, хоча обмеженість коштів на створення нових лісів, складний механізм надання земель для лісорозведення та висока вартість виконання робіт з отримання правоустановчих документів на землю певною мірою стримуватиме виконання запланованих обсягів з розширеного лісорозведення.

Обсяги створення захисних насаджень (нових лісів) становили: 2006 р. – 19 тис. га, 2007 – 24,6, 2008 р. – 26,9 тис. га. Нинішні обсяги створення захисних лісових насаджень не відповідають потребам України щодо захисту земель від ерозії. Обмеженість коштів на створення нових лісів, складний механізм надання земель для лісорозведення та відносно висока вартість отримання правоустановчих документів для цього значно перешкоджають розширенню відтворення лісів та досягненню оптимальної лісистості території України.

Землі лісового фонду, ліси природоохоронного призначення та інші цінні лісові екосистеми перебувають у державній власності. Об'єктивні умови для економічного обігу земель лісового фонду поки що не створені, хоча відчуження цих земель уже давно відбувається, зокрема навколо великих міських агломерацій.

Особливе занепокоєння викликає стан полезахисних смуг, яких нараховується близько 400 тис. га. У 2006 р. ці смуги створені на площі 30 га, а 2007 р. – тільки на 11 га. Закладка полезахисних смуг 2008 р. майже не здійснювалася, що пояснюється відсутністю чіткої законодавчої бази з цього питання, незацікавленістю та нерозумінням землекористувачами значення полезахисних смуг у захисті земель від ерозії і підвищенні врожайів. Проблема полезахисного лісовирощування, на наше переконання, має вирішуватися не на галузевому, а на національному рівні. Для реалізації завдань з лісорозведення на державному рівні створено необхідну лісонасінневу та лісорозсадницьку базу. На підприємствах лісового господарства функціонує 4,6 тис. га лісових розсадників, 16,8 га тепличних комплексів, де щорічно вирощується понад 400 млн. шт. стандартного садивного матеріалу, якого достатньо для виробництва лісокультурного виробництва галузі та задоволення інших негалузевих суб'єктів господарювання, зокрема зеленого будівництва, індивідуального садівництва тощо.

На землях лісового фонду, підпорядкованих Держкомлісгоспу, функціонує близько 3 тис. об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) загальною площею понад 1 млн. га. Сьогодні вже заповідано 14,3% лісоземельного фонду Держкомлісгоспу. Лісові природно-заповідні території займають майже половину загальної площі ПЗФ держави. У підпорядкуванні підприємств галузі перебуває 6 природних заповідників, 4 національні парки, 1 дендрологічний парк. Загальна площа цих об'єктів становить близько 208 тисяч гектарів, у т.ч. у постійному користуванні понад 155 тис. га, охорона і отримання яких забезпечується за рахунок бюджетних коштів, а фінансування інших об'єктів ПЗФ (близько 850 тис. га) – за рахунок підприємств, у віданні яких вони перебувають.

Утім, слід наголосити, що на часі господарська діяльність в об'єктах ПЗФ недостатньо ефективна в екологічному аспекті. На цих об'єктах природи не додержуються принципові підходи до сталого екологічно збалансованого розвитку, скорочуються робочі місця, не повною мірою виконуються необхідні природоохоронні заходи, не вирішується питання щодо інвентаризації об'єктів ПЗФ та ефективного їх збереження тощо.

Складною залишається проблема в лісах, забруднених радіонуклідами на площі 1,3 млн. га. У цих лісах залежно від ступеня забруднення лісових насаджень вводяться певні обмеження на проведення лісогосподарських заходів і лісокористування – заготівлю деревини і продуктів недеревного походження (грибів, ягід, горіхів тощо). Лісогосподарська діяльність у забруднених лісах зони в цілому обмежена на площі 142,3 тис. га, а на площі 41 тис. га – заборонена. Підприємства забрудненої зони, за даними Держкомлісгоспу, виробляють до 40% від загального обсягу лісогосподарської продукції галузі. Виходячи з цього, на підприємствах забрудненої зони здійснюється відповідний радіаційний контроль і сертифікація лісопродукції. На жаль, в цих лісах для планування і проведення лісогосподарських заходів до цього часу використовуються застарілі матеріали обстеження, чим не забезпечується просування режиму реабілітації господарської діяльності та збільшення обсягу лісокористування.

На низькому рівні відбувається заготівля продукції побічного лісокористування – лікарсько-технічної сировини, дикорослих плодів і ягід в лісах, які за даними підприємств, підпорядкованих Держкомлісгоспу, оцінюються в обсягах, можливих для експлуатації, відповідно 126,5 та 11745 т, а грибів – 3606 т. При цьому обсяги заготівлі лікарської сировини 2007 р. становили 35 т, дикорослих плодів і ягід – 145 т. Гриби підприємствами лісового господарства централізовано не заготовлюються. Це певною мірою зумовлюється тим, що значні площі лісів залишаються забрудненими радіонуклідами, де заготівля грибів без попереднього радіаційного контролю недоцільна.

Заготівля грибів, ягід і лікарської сировини здійснюється, як правило, вільно приватними підприємницькими структурами, у тому числі іноземними фірмами. Однак втрати лісогосподарських підприємств, пов'язані з відтворенням і охороною побічної продукції лісу від її реалізації, не відшкодовуються. Значно занижена плата за використання продукції побічного лісокористування, що надходить до місцевих бюджетів.

Заготівля і переробка другорядних лісових матеріалів (лісосічні залишки, ліквід з крони, гілля, пні тощо), крім лісогосподарських підприємств, зосереджених у межах Волинської та Рівненської областей, по суті, не розвинена. Обсяги заготівлі березового соку 2007 р. становили 2629, а живиці – 1012 т, або відповідно 146 і 89% від минулого року. Скорочення заготівлі живиці спричинене зниженням попиту на вказану продукцію. Нормативи плати за використання другорядних лісових ресурсів також занижені. Крім того, ця плата не спрямовується лісогосподарським підприємствам для компенсації втрат, пов'язаних з відтворенням, збереженням і охороною другорядних лісових ресурсів.

Ліси є високопожеженобезпечними типами природних комплексів і щорічно протягом пожеженобезпечного періоду (квітень, жовтень) зазнають згубного впливу пожеж, які завдають значних збитків довкіллю та лісовому господарству. Щорічно в лісах України виникає близько 3 тисяч пожеж на площі 3–4 тис. га. Найбільш несприятливим був пожеженобезпечний період 2007 року, коли виникло 25 великих лісових пожеж площею понад 25 га кожна, а великою лісовою пожежею в Херсонській області було знищено 5–8 тис. га лісів. За даними Держкомлісгоспу України, завдяки вжитим заходам та сприятливим в окремі місяці погодним умовам 2008 р. порівняно з 2007 р. кількість пожеж та пройдена вогнем площа зменшились в 1,5, а завдані збитки – у 3,4 рази.

Безпосередня охорона лісів від пожеж здійснюється спеціалізованими лісогосподарськими підприємствами та лісовими пожежними станціями, які оснащені спеціальними автомобілями, ранцевими вогнегасниками, радіостанціями та іншим пожежним інвентарем. Щорічно в лісах відповідно до Державної програми "Ліси України на 2002–2015 роки" здійснюються в необхідних обсягах профілактичні та попереджувальні заходи щодо охорони лісів від пожеж, зокрема створення протипожежних розривів і мінералізованих смуг, догляд за ними тощо. У 2007 році підприємствами Держкомлісгоспу заходи виконано повністю: облаштовано 252 км протипожежних розривів, понад 53 тис. км мінералізованих смуг, проведено значний обсяг робіт по догляду за ними. У лісових масивах галузі побудовано 1095 штучних протипожежних водойм та 943 пірси для забору води із природних водойм, що підвищує ефективність використання пожежної техніки під час гасіння пожеж.

Зміна кліматичних умов та збільшення антропогенного навантаження на ліси зумовлюють в останні десятиріччя масовий розвиток шкідників і хвороб лісу на площі 530 тис. га, що часто спричиняє значне пошкодження або загибель зелених насаджень. Зокрема, спостерігається інтенсивне всихання ялинників Карпатського регіону на площі близько 175 тис. га та розповсюдження осередків кореневої губки сосни на площі 120 тис. га, активізувалась шкідлива діяльність стовбурних шкідників. Всихання ялинників і сосняків фахівцями лісового господарства розглядається як стихійне лихо, причиною якого є зниження природного імунітету та ослаблення насаджень у результаті глобального потепління клімату і техногенного забруднення атмосфери й ґрунту та невідповідності лісогосподарської діяльності в минулому. Сьогодні лісопатологічна ситуація в лісах України стабілізувалась і має тенденцію до покращення.

Лісогосподарськими підприємствами продовжується створення сприятливих умов для покращення соціальних і екологічних функцій лісів. Проводяться заходи щодо рекреаційного впорядкування лісів, виділення лісових ділянок для рекреаційних цілей, створення в лісах умов для розвитку приватного бізнесу в сфері організації відпочинку й туризму, сприяння збереженню і відтворенню традиційного природокористування. Загалом на період 2008 р. забезпечено благоустрій рекреаційних ділянок на площі 1,5 тис. гектарів.

Викладене вище є свідченням того, що кризова ситуація в державі певною мірою вплинула на лісове господарство, оскільки галузь тісно пов'язана

з виникненням світової кризи, залежністю економіки країни від зовнішнього ринку та його цінової політики. Складна фінансова та економічна ситуація в Україні значною мірою стримує проведення всього комплексу лісогосподарських заходів, зокрема тих, що традиційно є затратними. Це зумовлюється передусім обмеженістю як державних коштів, так і власних, обсяги яких є також недостатні для виконання лісогосподарських робіт унаслідок значного спаду обсягів реалізації лісопродукції, отриманої в результаті рубок лісу.

Поглиблення кризової ситуації в лісоресурсній сфері значною мірою пов'язується із недостатніми обсягами реформування інституціональної складової галузі. Здійснювана в Україні земельна реформа через відсутність належної законодавчої бази не вирішує поставлених перед нею завдань щодо лісоземельних угідь колишніх колгоспних і радгоспних агроугруповань на площі 2,5 млн. га. Шляхи переходу цих лісоземельних угідь через заполітизованість реформ до ефективних користувачів, якими вважаються лісогосподарські підприємства, були практично заблоковані. За короткий період у лісовому секторі АПК України виявилися зруйнованими господарські зв'язки, здійснено неефективний переділ власності, ефективність лісогосподарського виробництва різко впала, продовжується безупинна деградація лісових екосистем. Утрата продуктивності лісових насаджень підприємств АПК, зниження їх якості, відсутність ефективного лісовідновлення слід розглядати як загрозу подальшому розвитку лісоресурсної сфери і сільськогосподарського виробництва.

УДК 339.1 : 502 : 630.97

О.І. ГОРОХІВСЬКИЙ

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ НЕЛЕГАЛЬНОГО ОБІГУ ЛІСОВИХ ТОВАРІВ

Несанкціонована заготівля деревини – поширена проблема міжнародної спільноти. Вона призводить до обезліснення лісових масивів і є однією з причин змін клімату. Нелегальна заготівля деревини часто набуває форми організованої злочинності. Подібно до іншої кримінальної діяльності вона здійснюється завуальовано [1]. Саме тому, напевно, ніхто не може підрахувати обсяги деревини нелегального походження, що надходять у міжнародну торгівлю. Згідно з останніми дослідженнями [2], частка нелегальної заготівлі деревини в глобальному масштабі оцінюється в межах від 20 до 40%, а економічні втрати країн, промисловості та власників лісів – у 15 млрд. дол. США щорічно. Об'єм заготівлі промислової деревини, що має нелегальне походження, коливається від 350 до 650 млн. м³, тобто прирівнюється до обсягу